

הלכות ברכת המזון, מסכת ברכות נא. נא.: שו"ע סי' קפג [שעה+]

כוס של ברכה

מקורות

- א. נא. נא.: "תנו רבנן אספרגוס יפה ללב... והלכתא בכולהו יושב ומברך"
ב. תוס' ד"ה אין לנו, שטיפה מבחוץ, אין מסיחין, והלכתא, מודים (בדף נ):
רי"ף לז: -לח. "תנא עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה... יושב במקומו ויברך"
תלמידי רבינו יונה לז: באלפס ד"ה חי, על כן
רא"ש סי' לה-לו
ג. רמב"ם הל' ברכות פ"ז הט"ו, הל' שבת פכ"ט ה"ז
ד. שו"ע סי' קפג ומשנה ברורה

סיכום

"עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה טעון הדחה ושטיפה חי ומלא עיטור ועיטוף נוטלו בשתי ידיו ונותנו בימין ומגביהו מן הקרקע טפח ונותן עיניו בו ויש אומרים אף משגרו במתנה לאנשי ביתו. אמר ר' יוחנן אנו אין לנו אלא ארבעה בלבד הדחה שטיפה חי ומלא" [גמ' נא].

הברייתא אומרת שעשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה, אך רבי יוחנן אומרים שאנו נוהגים בארבעה מהם בלבד. דבריו של רבי יוחנן קשים משתי סיבות: א. מדוע הוא דוחה את הדין המפורש בברייתא. ב. הרי הוא עצמו אינו מקבל את דבריו, שהרי הוא מביא את שאלת הראשונים אם יד שמאל יכולה לסייע לימין, מוכח שיש דין חמישי הנוהג בכוס של ברכה והוא נתנית הכוס ביד ימין. רוב הראשונים אינם מתמודדים עם הקושי הראשון אך מתמודדים עם השני, ומיישבים סתירה זו בשלוש דרכים: א. הרא"ש [סי' לה] מפרש שר' יוחנן לא בא למעט את כל השישה דברים האחרים אלא בא למעט עיטור ועיטוף בלבד [ועיין מעדני יום טוב אות ז]. ב. התוס' [ד"ה אין] מפרשים שמעיקר הדין חייבים רק בארבעה דברים, אך המנהג היה לאחוז את הכוס ביד ימין, והאמוראים החמירו על עצמם גם בשאר הדברים. מכיוון שהאמוראים החמירו בכל עשרת הדברים, גם אנו צריכים להזהר כמותם [עיין תלמידי רבינו יונה (נח. ד"ה השתא) שהסברו דומה להסבר התוס']. ג. הטור [סי' קפג] מפרש בשם הגאונים שרבי יוחנן סובר שאנו נוהגים בארבעה דברים בלבד, אך אנו לא פוסקים כר' יוחנן, אלא כרב פפא ורב אשי, וכל עשרת הדברים הם חובה גמורה.

מפסקי הרמב"ם משמע שהוא הבין את סוגיית הגמ' בדרך אחרת, ועל פיה סוגיית הגמ' מתיישבת כמין חומר. בהלכות ברכות הרמב"ם [פ"ז הט"ו] פוסק: "אף על פי שאין ברכת המזון צריכה יין אם בירך על היין כמנהג שאמרנו צריך שידח כוס של ברכה מבפנים ולשטוף אותו מבחוץ וימלאנו יין חי וכיון שהגיע לברכת הארץ נותן לתוכו מעט מים כדי שיהא ערב לשתיה". הרמב"ם פוסק כר' יוחנן, ולכן משמיט את שאר הדברים המוזכרים בברייתא. לגבי מצות קידוש פוסק הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"ז]: "כיצד הוא עושה לוקח כוס שהוא מחזיק רביעית או יתר ומדיחו מבפנים ושוטפו מבחוץ וממלאהו יין ואחוז בימינו ומגביהו מן הקרקע טפח או יתר ולא יסייע בשמאל". הרמב"ם סובר שכוס של קידוש זקוק להדחה, שטיפה ומלא, כמו בכוס של ברכת המזון, ואינו זקוק ליין חי, אבל הוא מוסיף שבקידוש צריך לאחוז אותו בימין, ולהגביהו טפח מהקרקע, למרות שבכוס של ברכת המזון לא צריך לעשות זאת. הרמב"ם מפרש שאין סתירה בדברי רבי יוחנן, מפני שדבריו ששמאל אינה מסייעת לימין, אינם מתייחסים לכוס של ברכת המזון אלא לכוס של קידוש.

נראה להסביר שהרמב"ם מפרש שהברייתא סוברת שברכת המזון טעונה כוס, ולכן "עשרה דברים נאמרו בכוס של ברכה", אך רבי יוחנן פוסק שברכת המזון אינה טעונה כוס, וחכמים הנהיגו לברך על הכוס כמנהג

הסבר זה אינו מספיק, שהרי הרמב"ם היה צריך לומר שכוס של קידוש חייב בעשרה דברים, ולפיכך נראה שהרמב"ם מפרש שעשרת הדברים שנאמרו בכוס של ברכה אינם מעניין אחד, והם מתחלקים לשלושה דינים שונים: א. דיני הכוס. ב. דיני ברכה על הכוס. ג. דינים לכבוד היין שנשבחה בו ארץ ישראל. כל כוס שמברכים עליו חייב בשלושה דברים: הדחה, שטיפה ומלא. כדי שהברכה תחול על הכוס יש שני דברים נוספים: אחיזה בימין והגבהה טפח מהקרקע. ברכת המזון היא שבחה של ארץ ישראל, ולכן היין שלה חייב בחמישה דברים נוספים: חי, עיטור, עיטוף, לקיחתו בשתי ידיים ונתינת עיניים בו. לפי הברייתא, שברכת המזון טעונה כוס, בברכת המזון חייבים בכל שלושת הדינים הללו, ובקידוש והבדלה חייבים בדין הראשון ובדין השני בלבד. ר' יוחנן הסובר, שברכת המזון אינה טעונה כוס, סובר שהדין השני אינו קיים בברכת המזון, שהרי אין בה דין של ברכה על הכוס, וגם הדין השני אינו חיוב גמור, ולכן מכל הקבוצה נוהגים רק את הדבר המרכזי, והוא יין חי.

הלכה

השו"ע [סי' קפג סעי' א-ד] פוסק כרא"ש שיש להקפיד בכוס של ברכת המזון על כל הדברים המנויים בברייתא חוץ מעיטור וקיטוף.